POLITICA EXTERNĂ A FRANŢEI ÎNAINTEA RĂZBOIULUI DE 30 DE ANI

DE

ILIE GRĂMADĂ

Într-un articol *Lucrări, documente şi puncte de vedere noi, cu privire la războiul de 30 de ani,* publicat în Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi, secţ. III, Istorie, tom. XVII/1971, fasc. 2, aveam prilejul să constat că lucrări mai vechi şi mai noi cu privire la războiul de 30 de ani se află pe poziţii contradictorii, în legătură cu multe probleme : caracterul războiului, intervenţia franceză, şi între altele, adevărata poziţie a Franţei în politica externă, în preziua războiului de 30 de ani. (De pildă : Fr. Dickmann: *Der Westfälische Frieden* Münster 1959 ; A. Langer: *Neue Forschungen zur Geschichte des Dreissigjährigen Krieges,* în *Ztschr. f. Geschichstwiss.* XVI/1968 ; G. Livet: *La guerre de trente ans,* Paris 1963 ; Hauser H.: *La prépondérence espagnole (1559—1660),* Paris 1940 ; Platzhoff W.: *Geschichte des Europäischen Staatensystems 1559—1660,* München 1967 şi multe altele). Se pune şi problema dacă acţiunile cu privire la îndeplinirea unui mare plan politic, referitor la „graniţele naturale" sau graniţele Franţei „în limitele vechii Gallii", au fost acţiuni conştiente sau întîmplătoare. Ce probleme complexe s-au pus şi ce evenimente au determinat cursul de mai tîrziu al acţiunilor politice din vremea războiului de 30 de ani, prin politica europeană a lui Richelieu şi Mazarin ?

Despre aceste probleme complicate şi mult discutate în istoriografia universală, în special în cea germană şi franceză, va fi vorba în prezentul studiu.

1. *Henric al IV-lea şi conturarea unei politici naţionale franceze. Problema „graniţelor naturale"*

Pacea din 1559 dădea Spaniei aproape întreaga peninsulă italică [1]. În felul acesta ea nimicise relativul echilibru care se mai păstra în apusul Europei. Filip al II-lea era stăpîn pe Milano şi Lombardia, Neapole şi cele două Sicilii, Sardinia. Italia se găsea sub jugul greu al absolutismului şi inchiziţiei spaniole.

Avînd imense colonii, fiind în apogeul puterii sale, Spania era realmente încă un stat puternic, mai ales că stăpînea şi Portugalia cu coloniile sale. Războaiele

[1] Hauser H.: *Le prépondérence espagnole (1559—1660),* Paris 1940, p. 13 şi urm. Vezi şi Benedetto Croce: *La Spagna nella vita italiana durante la Rinascenza,* Bari 1917 (vol. VIII din : *Scritti di storia letteraria e politica).*

civile din Franța îi permiteau să manevreze în voie în cursul secolului al XVI-lea. Regele Spaniei se considera un vicar temporar al lui Dumnezeu [2]. Din acest drum impetuos Spania a fost oprită de grava înfrîngere provocată de englezi prin distrugerea Invincibilei Armade, la 1588. Revoluția burgheză din Țările de Jos, victorioasă în cele din urmă, prin desprinderea Olandei la 1581, era o altă lovitură. Pe plan intern urma prăbușirea economiei naționale spaniole, datorită politicii greșite a guvernelor spaniole și în primul rînd a revoluției prețurilor.

O etapă foarte importantă a fost: Henric al IV-lea împotriva lui Filip al II-lea (1589—1594). Pentru Franța au fost momente foarte grele, dar ea a fost salvată de diferite împrejurări. Însuși papa, iritat și gelos, de și pe puterea spaniolă, a refuzat să ia poziție împotriva bearnezului sau să acorde lui Filip al II-lea „protecția catolicilor din Franța" [3]. Henric al IV-lea a reușit să dejoace planurile spaniole și adunînd forțele Franței răzvrătite împotriva pretențiilor spaniole, a înfrînt încercările militare și politice ale Spaniei [4]. Henric al IV-lea a reinstaurat absolutismul în Franța. El însuși spunea: „Voința mea ar trebui să servească drept rațiune... Eu sînt regele, vă vorbesc ca stăpîn, vreau să fiu ascultat". Și în spiritul absolutismului monarhic continua: „Trebuie să fie dezobișnuiți supușii de a-și face singuri dreptate" [5]. Întrebuința mijloacele caracteristice puterii absolute. Înlocuia oameni în administrație, desființa independența relativă a tribunalelor, se comporta ca un fel de tutore binevoitor față de șefii bisericii, căutînd să le impună tăcerea. Fără să știe, a deschis cariera adevăratului său urmaș, numind cu dispensă de vîrstă pe tînărul Richelieu ca episcop de Luçon. De aceea se afirmă că „monarhia sub Henric al IV-lea nu se deosebește, în principiu, de monarhia sub Ludovic al XIV-lea; ea nu se deosebește decît prin modul de guvernare" [6]. Deosebirea consta în faptul că Henric al IV-lea căuta mai întîi să convingă, înainte de a ordona. El venea cu temperamentul și caracterul său. Adeseori ordona, dar uita cu sau fără știință. N-a permis nici soției și nici metreselor să se amestece în afacerile de stat. Eticheta spaniolă încă nu-l cuprinsese pe regele Franței.

Interesul principal al regelui se îndrepta spre nobilime, care trebuia să servească pe rege, fără a face intrigi. Dar nemulțumiții erau cei mai numeroși. O mare parte din nobili se retrăseseră în feudele lor, pîndind, așteptînd. Cei rămași la curte și-au supus neînțelegerile și certurile unui tribunal de onoare prezidat de rege.

Reorganizarea financiară necesară întăririi autorității monarhice se datorează lui Maximilien de Béthune, baron de Rosny, iar mai tîrziu, duce de Sully. Un mijloc de redresare a Franței a fost activitatea economică. Sully se interesa

---

[2] Hauser H.: *op. cit.*, p. 17.

[3] *Ibidem*, p. 150, 153 și urm.

[4] La 1595 Henric al IV-lea ataca Spania prin Burgundia, Franche-Comté, Luxemburg. Trupe franceze erau trimise și în Savoia. *Cf.* Bailly Augustin: *La réforme en France jusqu'à l'Édit de Nantes*. Paris, 1960, p. 512.

[5] Lavisse et Rambaud: *Histoire générale*, Paris, 1922, vol. V, p. 290 și urm. Vezi și Brinton și col., *op. cit.*, p. 127.

[6] G. Pagès: *Naissance du Grand Siècle. La France de Henri IV à Louis XIV 1598—1661*. Paris, 1948, p. 40. — „Politicii", grupul de oameni crescuți în școala dreptului roman, „legiștii" printre care Jean Bodin — cel mai reprezentativ legist și scriitor de la sfîrșitul secolului al XVI-lea —, erau de părere că trebuie instaurată monarhia absolută. Numai așa credeau că va fi eliminată starea de descompunere a Franței. „Politicii", erau convinși că Franța poate să dețină hegemonia politică în Europa, indiferent de forma religioasă creștină pe care ar practica-o cetățenii. Ideea hegemoniei o exprimau mai ales scrierile lui Jean Bodin în sensul politicilor, iar Calvin pe planul religiei Cf. Brinton, C., Christofer J. B., Wolff R. L.: *Modern civilization, A. History of the Last Five Centuries*. New Jersey, 1957, p. 127.

de agricultură, industrie şi comerţ. Chiar Henric al IV-lea îndemna pe nobili să se ocupe de buna gospodărire a posesiunilor lor funciare [7]. A început dotarea Franţei cu drumuri bune, îngrijite. Pentru lucrări de drenare au fost aduşi specialişti olandezi. La 1602 se crea un consiliu al comerţului. Armatorii din Rouen, Dieppe, Saint-Malô, La Rochelle începeau să-şi organizeze activitatea, astfel că în viitor se vor deschide perspectivele dezvoltării unei puternice flote maritime franceze.

Societatea franceză cuprindea, în secolul al XVII-lea, aceleaşi clase şi categorii sociale ca şi în secolul al XV-lea şi prima jumătate a secolului XVI. Se ridicase între timp o numeroasă categorie socială, formată din cei care cumpărau slujbe de la guvern. Dintre ei se ridicau marii financiari, judecători, avocaţi, notari. Mulţi deveneau nobili, numindu-se *noblesse de robe*, spre deosebire de vechea nobilime, *noblesse d épée*. Burghezia sprijinea puterea centrală pentru întărirea monarhiei şi supunerea nobilimii turbulente.

Desigur că masele populare au continuat să ducă greul. Distrugerile din timpul războaielor civile fuseseră imense. Ele trebuiau refăcute, dar mijloace nu existau. Răscoalele „disperaţilor" din 1594, în ţinuturile Limousin, Périgord şi Guyenne, explică tocmai acest lucru. Lui Henric al IV-lea i-a atribuit tradiţia populară dorinţa ca fiecare ţăran să aibă găina sa în oală, în fiecare duminică. Poate în acest sens Henric al IV-lea a luat măsuri pentru îndreptarea lucrurilor, printre care îndepărtarea mercenarilor şi soldaţilor care prădau, uşurarea impozitelor şi altele. Unii istorici sînt de părere că el a fost „cel mai uman dintre regii pe care i-a avut Franţa" de-a lungul istoriei [8].

Pe plan religios Edictul din Nantes rezolva într-un fel problema religioasă, dar mişcările hughenote au continuat şi în vremea lui Richelieu. Henric al IV-lea le acordase egalitate civilă şi drepturi în stat fără nici o discriminare. Situaţia hughenoţilor a rămas oarecum „suspendată", pentru că regele, şi mai ales Sully, încercau să readucă la catolicism pe foştii lor „coreligionari" [9]. Contrareforma sau „renaşterea catolicismului", sprijinită în mod deosebit de iezuiţi, a dus la limitarea ideii şi a regimului de toleranţă instituit prin Edictul din Nantes din 1598. Un aprins zel religios catolic a început să frămînte Franţa primelor decenii ale secolului al XVII-lea. Nimicirea citadelei hughenote la 1628 prin cucerirea oraşului La Rochelle, era tocmai răspunsul final la acest prea mare zel.

In afară de problemele interne, greu de rezolvat în condiţiile încheierii unui război civil, în faţa lui Henric al IV-lea stăteau probleme capitale de natură externă. Pe primul loc se găsea duşmănia deschisă, mereu manifestă a Spaniei. Rivalitatea dintre Franţa şi Habsburgii spanioli şi austrieci era mult mai veche. Poate încă din vremea Ioanei Nebuna, din vremea moştenirii caselor de Burgundia, de Aragon şi Castilia. Dar ea se agrava atunci cînd regele Franţei concura la coroana Imperiului. Apărea evidentă competiţia asupra Imperiului şi Milanului, o luptă de securitate şi de echilibru, care lua aparenţa unei rivalităţi personale, „a unei lupte de supremaţie şi magnificenţă" [10]. Întreg secolul XVI arăta politicii franceze că trebuie păstrate armele pentru a se apăra faţă de ameninţarea spaniolă.

Un duşman neîmpăcat al lui Henric de Navarra era şi liga catolică. Ligiştii parizieni au scris, în septembrie 1591, regelui Spaniei, angajîndu-se cu „toată cre-

---

[7] Un nobil, Olivier de Serres, a scris un fel de tratat de agronomie, intitulat *Théatre d'agriculture*. El vorbea de calitatea solului, arături adînci, culturi agricole. La 1597 se reglementa tăierea pădurilor, fiind numit un „intendent general pentru apele şi pădurile Franţei". Organizînd economia şi, mai ales, producţia de lux, Sully (1560—1641) a reuşit să aducă Franţei o balanţă comercială pozitivă, fiind precursor al mercantilismului lui Colbert. Cf. Brinton şi col.: *Modern civilization. A History of the Last Five Centuries*, New Jersey, 1957, p. 169.

[8]. Brinton şi col., *op. cit.*, p. 169.

[9] Pagès: *Naissance...*, p. 70.

[10] Fàgniez: *Le père Joseph et Richelieu*, I—II, Paris, 1894, vol. I, p. 2.

dința“ față de el [11]. S-a întocmit și un proiect de chartă, în care se enumerau privilegiile clericilor, nobililor și celor care cereau protectoratul lui Filip al II-lea, care trebuia să devină rege al Franței. Între timp el fusese proclamat conte de Burgundia și de Artois.

În ianuarie 1593 s-au adunat statele generale la Paris. În discursul președintelui Mayenne ca și în discuțiile purtate, oscilațiile mergeau de la acceptarea unui rege din dinastia Bourbon, dar eretic, pînă la ideea de a alege un rege străin. Filip al II-lea a căutat să pună piciorul în Franța, în mod oficial. Ducele de Feria, ambasadorul spaniol la Paris, prezenta formal candidatura infantei, la 28 mai 1953. Adăuga că această viitoare regină a Franței va fi căsătorită cu arhiducele Ernest de Austria. Majoritatea membrilor statelor generale s-a împotrivit, în numele legii salice, pentru a nu alege o femeie și un străin pe tronul Franței. Președintele Mayenne, făcînd jocul intereselor spaniole, sprijinea ideea căsătoriei infantei cu ducele de Guise și astfel pe tronul Franței ar fi fost adus un principe francez.

În aceste împrejurări, extrem de importante pentru Franța, Henric al IV-lea a trecut la catolicism la 27 februarie 1594. Statele generale au înțeles că încearcă zădarnic să aleagă un rege, căci Franța avea acum un rege. În acest moment, sentimentul național francez a învins orice reținere. În schimb ura și antagonismul franco-spaniol s-au întărit. „Francezii spaniolizați“ cum îi numea pamfletul *La Satire Ménippée* din 1593, erau ridiculizați și arătați odioși, în fața pericolului străin, mai ales spaniol.

Henric al IV-lea n-a mai întîmpinat rezistență. La 22 martie 1594 a intrat în Paris fără vărsare de sînge. Dimpotrivă, era primit cu strigăte de bucurie. Garnizoana spaniolă din Paris a obținut o capitulare onorabilă și s-a retras defilînd prin fața lui Henric. Surîzînd, acesta le spunea: „...recomandați-mă stăpînului vostru, dar nu reveniți aici“ [12].

Henric al IV-lea fusese ajutat și de regina Elisabeta a Angliei. După abjurare, ea a avut un timp rețineri față de Henric. Însă prin tratatul de la Greenwich din mai 1596, Henric al IV-lea promitea solemn că nu va face pace cu spaniolii fără a se înțelege mai întîi cu Anglia și cu Olanda. Regina Elisabeta îi scria lui Henric al IV-lea: „Intre papă și mine este o diferență: papa a vrut să vă facă supusul lui și eu v-am făcut rege“ [13]. Pentru ajutorul acordat ea îi cerea cedarea definitivă a portului Calais, ceea ce Henric al IV-lea refuza categoric.

Un război acoperit cu Spania se purta de multă vreme, dar nu fusese declarat oficial. La 17 ianuarie 1595 Henric al IV-lea pornea un război deschis împotriva Spaniei. Luptele s-au dat în Țările de Jos, la frontierele Picardiei și în Burgundia. Cei care au vorbit primii despre pace au fost dușmanii lui Henric al IV-lea. Filip al II-lea descurajat de prăbușirea tuturor planurilor sale, a luat inițiativa negocierilor. Tratatul de la Vervins din 2 mai 1598 reedita de fapt tratatul de la Cateau-Cambrèsis. Prin acest tratat Henric al IV-lea era recunoscut și de Spania ca rege al Franței, reînnoindu-se status quo-ul existent la 1559, dar reafirmîndu-se independența Franței [14].

Henric al IV-lea acceptase încheierea tratatului de la Vervins după multe ezitări. Pacea cu regele Spaniei putea întoarce împotriva lui toți aliații protestanți, lăsînd Franța izolată în Europa. De fapt, în pacea cu Spania, el căuta doar o „securitate provizorie“. Căci în timp ce Henric al IV-lea, cu miniștrii săi Sully și Villeroy, căutau să amîne socotelile, să realizeze un fel de prelungire a armistițiului, mulți observatori străini vorbeau de „nehotărîre“, acolo unde în realitate nu era altceva decît „abilitate și prudență“ [15].

[11] Lavisse et Rambaud, *op. cit.*, V, p. 270—272.

[12] Lavisse et Rambaud, *op. cit.*, V. p. 276.

[13] Vezi Lavisse et Rambaud, *op. cit.*, V, p. 278 și urm.

[14] Platzhoff W.: *Geschichte des Europäischen Staatensystems 1559—1660*, München, 1967, p. 110.

[15] Pagès G.: *Naissance...*, p. 78.

Henric al IV-lea cunoștea bine opoziția de interese dintre Spania și Franța. El își dădea perfect de bine seama de pericolul care amenința Franța, acum cînd Spania își lungise posesiunile de-a lungul frontierelor franceze de la est și nord-est, din regiunea Milano pînă în Țările de Jos, precum și de faptul că din Milano pînă în Franche-Comté și din Franche-Comté pînă în Luxemburg și Țările de Jos spaniole, treceau permanent trupe spaniole.

Henric al IV-lea era jenat și de anumite dorințe ale papei Clement al VIII-lea, care îi acordase iertarea. Sub presiunea papei, Henric al IV-lea renunțase la marchizatul Saluzzo, ceea ce însemna renunțarea la politica italiană a Franței, atunci cînd semna la 1601 pacea de la Lyon cu ducele de Savoia.

Henric al IV-lea a profitat de luptele dintre Spania și Anglia pentru a reglementa o veche neînțelegere cu ducele de Savoia. Franța deținea cîteva porți importante de trecere spre Italia, printre care pe primul loc se găseau Pignerol și Saluzzo. In urma refuzului papei de a deveni arbitru în disputele dintre Franța și Savoia, ducele a venit la Paris în anul 1599, unde au început discuțiile care au durat multă vreme. În schimbul marchizatului de Saluzzo, Carol Emmanuel promitea să dea Franței unele teritorii de limbă franceză. [16]. S-a ajuns la unele înțelegeri, dar de teamă să nu fie „reținut", ducele a fugit acasă, ba chiar a declarat război Franței (1600). Armatele franceze au ocupat fără nici o dificultate Savoia. Părăsit de spanioli, ducele a semnat tratatul de la Lyon din 17 ianuarie 1601, în condițiile pe care le refuzase la 1600. Henric al IV-lea renunța la Saluzzo, dar primea în schimb mai multe posesiuni și centre populate, printre care Bresse, Valromey și ținutul Gex, ajungînd cu frontierele pînă aproape de porțile Genevei. Franța primea orașul și fortăreața Pignerol, iar ducele se obliga să dărîme fortul de la Bèche-Dauphin. Într-o discuție cu cei din Bresse, Henric al IV-lea spunea că el dorește ca toți cei ce vorbesc limba spaniolă să se afle sub stăpînire spaniolă, cei ce vorbesc limba germană sub stăpînirea împăratului, iar cei ce vorbesc limba franceză să se afle sub stăpînire franceză [17]. Pentru prima dată în istoria Franței se formula o asemenea concepție. Ambele țărmuri ale Ronului erau acum franceze. Tratatul era apreciat de mareșalul Lesdiguières în formula: „Henric al IV-lea a făcut pacea ca un negustor, iar Carol-Emmanuel ca un prinț" [18]. Este adevărat că Franța lua teritorii mai bogate, dar mai tîrziu i se reproșa lui Henric al IV-lea de a fi cedat marchizatul Saluzzo, care era o poartă de intrare în Italia.

La 1602 Henric al IV-lea încheia o alianță cu cantoanele elvețiene, pentru a garanta Franței trecătorile din Alpi și a împiedica pe spanioli să aibă legături cu ținuturile austriece. La 1604, Spania încheia și ea un acord cu cantoanele catolice, prin care i se permitea trecerea peste Saint-Gothard spre Rin [19].

Nici în vremea lui Filip al III-lea (1598-1621), care era un rege mediocru, nu fusese părăsită ideea creării unui mare imperiu catolic sub conducerea Habsburgilor. Franța resimțea această politică dusă de Spania posesoare a numeroase teritorii în jurul granițelor franceze. De aici și politica realistă franceză față de Habsburgi, cu nuanțe naționale. La 1600 Sully observa că atîta vreme cît Flandra aparține regelui Spaniei, nu se va putea ajunge la o adevărată pace între Franța și Spania [20]. Așa se explică marele efort diplomatic al guvernului francez de a izola Spania. Toți dușmanii Habsburgilor (Anglia eretică, Olanda, principii protestanți germani) erau subvenționați de Franța, fără a ține seama de confesiunea lor.

---

[16] Flassan de: *Histoire générale et raisonnée de la diplomatie ou de la politique de la France (Depuis la fondation de la Monarchie jusqu'à la fin du règne de Louis XVI)*, I—III, Paris, 1811, vol. II, p. 200.

[17] Zeller G.: *Histoire des relations internationales;* tome second: *Les temps modernes*, Paris 1953, p. 144.

[18] Flassan, *op. cit.*, II, p. 206.

[19] Platzhoff, *op. cit.*, p. 133. Vezi și E. Rott: *Henri IV, les Suisses et la Haute Italie, la lutte pour les Alpes 1598—1610*, Paris, 1882.

[20] Platzhoff, *op. cit.*, p. 132.

Henric al IV-lea apărea în Italia ca un apărător dezinteresat al intereselor statelor mici. Printre ele se aflau Veneţia şi Florenţa, două vechi aliate ale Franţei. El a dus o politică de mediator între papa Clement al VIII-lea şi ducele de Ferrara (1597), apoi între Paul al V-lea şi Veneţia (1606). Conflictele s-au terminat satisfăcător pentru ambele părţi. Pentru aceste servicii şi pentru revenirea lui la catolicism, sub porticul basilicii din Laterau, s-a ridicat lui Henric al IV-lea o statuie, cu inscripţia : Propugnatori Ecclesiae. (Cîtă ironie a destinelor !).

Pentru a-şi întări poziţia pe plan european, Henric al IV-lea se căsătorea cu Maria de Medici, înrudită cu casa de Austria. Se spune pe bună dreptate că politica franceză avea misiunea de „a supraveghea" casa de Austria [21]. Mai cu seamă că în primii ani ai secolului al XVII-lea erau vizibile semnele întăririi autorităţii imperiale în Germania. Se întărea mişcarea catolică condusă de casa de Austria, sprijinită de Filip al III-lea regele Spaniei. Aşa putea Henric al IV-lea să încurajeze pe principii protestanţi să reziste.

*

În Europa secolului XVI evenimentele politice internaţionale au determinat formularea unor teze cu caracter de norme, pentru a preveni instabilitatea politică în relaţiile internaţionale. Cele mai însemnate principii cu caracter normativ au fost sintetizate sub formula „echilibrului politic" şi a „graniţelor naturale".

Franţa, care trecuse printr-un lung şi greu război civil în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, nu avea capacitatea să formuleze pretenţii teritoriale sau de hegemonie. Diplomaţii şi politicienii francezi ai secolului al XVI-lea au tras o serie de concluzii practice, dîndu-şi seama de această situaţie. Henric al IV-lea, şi mai ales Sully, au fost de părere că Franţa trebuie să cucerească numai „ceea ce se poate păstra". Atunci cînd pretenţiile unui stat depăşesc limitele, se nasc tot felul de alianţe contrare. În memoriile sale intitulate *Les économies royales (Principiile economiei statului)*, Sully făcea o precizare extrem de importantă : „Fiecare rege al Franţei ar trebui să se gîndească mai curînd cum să-şi facă prieteni şi aliaţi, strîns legaţi de el prin comunitatea intereselor — care este cea mai sigură legătură — decît să-şi atragă ura şi ostilitatea nepotolită prin proiecte care-i depăşesc puterile" [22].

În epocile mai vechi problema graniţelor nu se punea prea mult. Războiul de 100 de ani deschidea acut această chestiune, căci era vorba de teritorii ale Franţei care fuseseră acaparate de Anglia.

În vremea lui Henric al IV-lea problema graniţelor a devenit o problemă de stat, o problemă a politicii externe franceze. Politicienii şi diplomaţii francezi vorbesc acum adeseori despre necesitatea fixării unor graniţe potrivite statului francez. Această chestiune a fost un punct de continuă discuţie în secolele XVI şi XVII. De secole, multe teritorii ale vechei Galii nu mai erau franceze. Sully ştia că după destrămarea imperiului lui Carol cel Mare, Franţa ajunsese în vremea Capeţienilor la un teritoriu redus între nişte „hotare înguste". La sud exista un hotar natural, cel al munţilor Pirinei. A reconstitui Franţa de odinioară, însemna să se pretindă restituirea unor „teritorii vecine care i-au aparţinut cîndva"[23], fiind vorba în primul rînd de Savoia, Franche-Comté, Lorena, Hainaut, Artois şi Ţările de Jos. Aceasta nu s-ar fi putut realiza decît prin războaie, prin luptă sîngeroasă cu ţările vecine. Numeroase teritorii de pe ţărmul Rinului, care făcuseră parte din vechea Galie, din statul franc, erau acum străine de Franţa prin limbă, obiceiuri, interese ; numai geografia mai „reunea" aceste populaţii [24].

Bourbonii au început să ducă o politică de refacere a graniţelor statului francez. Absolutismul francez şi-a făcut un mijloc de afirmare a monarhiei din

---

[21] J. Bainville: *Histoire de France,* I—II, Paris, 1926, I, p. 199.
[22] Potemkin şi col.: *Istoria diplomaţiei,* vol. I, Bucureşti, 1962, p. 234.
[23] Potemkin şi col., *op. cit.* I. p. 235.
[24] Lavallée Th.: *Les frontieres de la France,* Paris, 1866, p. 34.

această politică. *Le Grand Dessein, Marele Proiect*, este considerat de către mulți istorici ca punct de plecare în formularea mai precisă a politicii naționale externe franceze.

Sully, în ale sale *Économies royales*, reproduce un mare plan pe care l-ar fi elaborat împreună cu Henric al IV-lea, în legătură cu problemele politicii europene. Probabil Sully sau Henric al IV-lea, sau amîndoi, se gîndeau la o hegemonie a Franței în lumea creștină. *Marele Proiect* atribuit lui Henric al IV-lea, prevede unele acțiuni politice de prin ordin pentru Europa, inclusiv pentru Franța. Indiferent care a fost partea lui Henric al IV-lea în acest proiect, documentele ne arată care a fost politica externă a Franței în anii domniei lui Henric al IV-lea, caracterizat printr-un realism deosebit. Se constată destul de limpede că el se gîndea la rotunjirea granițelor Franței. Pentru aceasta el aștepta momentul potrivit, anumite circumstanțe care să nu dea naștere la violențe. Pentru aceasta el considera că sînt necesare să fie îndeplinite două sarcini : continua slăbire a casei de Austria, a cărei putere se afla oarecum în declin în Spania, dar socotea că este mult prea puternică în Imperiu ; la aceasta se adăuga echilibrul european, prin care înțelegea satisfacerea intereselor altora, sub rezerva satisfacerii intereselor proprii, și stabilirea unui ponderat regim de toleranță, în felul Edictului din Nantes. *Marele Proiect* cuprinde în esență aceste și alte elemente care trebuiau să facă din Franța o putere de prim ordin. Se prevedea în acest proiect că Habsburgii trebuiau reduși la situația unor simpli monarhi ai Peninsulei Iberice. Trebuia restaurat imperiul Bizantin prin alungarea turcilor și tătarilor în Asia. Harta politică a Europei trebuia să capete o formă nouă. Europa trebuia împărțită în șase monarhii ereditare, cinci monarhii elective și cinci republici. Aceste state urmau să fie conduse de un consiliu special care să vegheze asupra păcii generale și rezolvării litigiilor dintre state, dintre suverani și supușii lor. Președintele consiliului urma să fie papa, iar primul ministru, reprezentantul Franței. Gîndul lui Sully și al lui Henric al IV-lea era de a întări pozițiile Franței, a slăbi pe cele ale dușmanilor ei și a crea un cordon de state neutre în jurul Franței, state care trebuiau să se găsească sub „protecția" (= tutela) ei.

În timp ce *Marele Proiect* a rămas schițat doar în memoriile lui Sully, Henric al IV-lea s-a orientat spre o politică practică, realistă, la fel ca și Richelieu în timpul războiului de 30 de ani. El a urmărit cu fermitate aplicarea principiului „echilibrului politic". În raporturile cu celelalte state, Franța trebuia să-și asigure integritatea față de orice agresiune externă. Trebuia păstrat raportul de forțe creat în cursul istoriei între statele europene și împiedicată dezvoltarea puternică a vreunui stat. Dacă un stat cucerea unele teritorii, statele mai slabe trebuiau să primească niște „compensații" care să refacă vechiul „echilibru". Henric al IV-lea a susținut aceste principii atîta vreme cît Franța n-a dispus de forțe capabile să-i asigure extinderea ei teritorială prin mijloace de forță.

Vechile raporturi antagonice dintre Franța și Spania erau reluate în vremea lui Henric al IV-lea prin forța lucrurilor, căci Filip al II-lea și apoi Filip al III-lea duceau o politică de inmixtiune în afacerile interne ale Franței, sau cel puțin de încercuire a ei.

Relațiile politice, negocierile, alianțele, poziția politicii externe franceze era orientată în cea mai mare măsură după principiile generale, practice ale *Marelui Proiect*. Așa se puneau bazele unei politici naționale franceze, care va face din Franța un adevărat arbitru al Europei. În politica sa externă existau încă multe noduri gordiene care trebuiau lămurite sau rezolvate sau tăiate.

Unul din acestea era relațiile de război acoperit cu Spania, problemă care a întovărășit întreaga evoluție a evenimentelor din Franța în cursul secolului al XVI-lea. Acest nod gordian mai rămînea încîlcit pînă la mijlocul secolului al XVII-lea. El va fi lămurit și „rezolvat" cu ajutorul armelor.

Politica față de Anglia era un fel de cheie pentru un echilibru politic continental. Anglia ajutase pe Henric al IV-lea în vremile grele, ca rege protestant și dușman al Spaniei. În raporturile cu Elisabeta, Henric al IV-lea a reușit să aibă

o situație independentă. Cu Iacob I care se împăca cu Spania la 1604 fără a renunța formal la alianța franceză, a manevrat astfel încît a făcut din Anglia un satelit în problemele europene.

Olanda a fost un partener permanent al Franței, datorită faptului că noul stat era un dușman sigur și serios al Spaniei feudale. Franța a dus numeroase negocieri cu Olanda, care era epuizată de lungul război purtat cu Spania. Ele erau „ezitante", pentru că la 1607 spaniolii luaseră inițiativa încheierii unui armistițiu. Henric al IV-lea căuta să prelungească ostilitățile și în acest scop a recunoscut Olanda ca stat liber. Abia la 23 ianuarie 1608 se încheia primul tratat public între Franța și Olanda, prin care Franța asigura olandezilor un sprijin ferm în cazul reluării ostilităților [25]. Se afirmă că tocmai acest tratat a determinat guvernul spaniol să încheie armistițiul din 1609, pe timp de 12 ani, cu Olanda. Înțelegerea cu Franța nu pare să fi fost chiar atît de trainică, întrucît atunci cînd se declanșa conflictul cu privire la succesiunea provinciilor Klewe, Jülich și Berg la 1609, olandezii refuzau cererea lui Henric al IV-lea de a anula armistițiul încheiat cu spaniolii.

Manevra regilor francezi între monarhul spaniol și împăratul german se realiza și cu ajutorul otomanilor. Ambasadorii Savary de Brééves și Jean de Gontaut-Biron au reușit să reînoiască la 1604, vechile capitulații din vremea lui Francisc I. Statele care nu aveau reprezentanți diplomatici la Poartă, făceau transporturi în Levant sub pavilion francez. Franța a mai căpătat și dreptul de protecție a „sfîntului mormînt". La Constantinopol a fost instalată o misiune iezuită, care trebuia să combată influența venețiană. Așa cum mărturisesc François de Sales și Malherbe, Henric al IV-lea ar fi intenționat să cucerească Orientul Apropiat. În realitate, regele Franței se folosea cu abilitate de aliatul otoman, care amenința cu armatele pe împărat, iar cu flota pe regele Spaniei. Îndepărtata putere a sultanului asigura mai multă libertate de mișcare a Franței în apusul Europei. Numai în felul acesta Franța lui Henric al IV-lea, iar apoi a lui Richelieu și Mazarin, putea să ducă o politică destul de fermă atît față de Spania cît și față de casa de Austria, una din cele mai arzătoare probleme pentru Franța secolului al XVII-lea.

Pentru menținerea echilibrului politic, care atunci era favorabil Franței, s-a dus o politică de prietenie și alianță cu Anglia protestantă, care era dușmana declarată a Spaniei. Pe de altă parte, ambasadorii francezi de la Londra aveau misiunea de a se împotrivi tendințelor de supremație ale Angliei, (politică ce rezultă limpede din rapoartele și instrucțiunile ambasadorilor la Borderie, de Beaumont, Thumery).

Din punct de vedere politic, alianța cu imperiul otoman constituia un factor de siguranță pentru Franța. Dar, pentru a se acoperi față de statele creștine europene, Henric al IV-lea era de acord să se răspîndească zvonul despre pregătirea unei cruciade antiotomane.

Împăratul german era intimidat de regele Franței datorită raporturilor de prietenie și alianță ale regelui francez cu sultanul. Pericolul unei invazii amenința permanent Imperiul, iar atacurile maritime Spania. Vasele otomane și chiar ale piraților islamici, aveau dreptul să intre în porturile franceze din Mediterana.

În Imperiu, Henric al IV-lea a dus o politică de alianță cu principii germani. Ambasadorul Bongars convingea pe principii protestanți că Henric al IV-lea rămîne un sprijinitor al lor și un sincer apărător al „libertăților germanice". Întărirea libertăților și independenței acestor principi constituia o lovitură directă împotriva împăratului și ducea la slăbirea Habsburgilor. Henric al IV-lea a reușit să țină în clientela sa pe vechii aliați : landgraful de Hessa, electorul palatin, ducele de Würtemberg, electorul de Brandenburg. Intervenea în afacerile episcopatului de Strasbourg, în disputa dintre catolici și luterani.

---

[25] Richelieu: *Testament Politique*, Paris 1947, p. 109 notele 1 și 3 ; cf. și Flassan, *op. cit.* II p. 259, care observa că Richelieu căuta să fie prezent pentru a împiedica pe spanioli să cîștige ceva și pe olandezi să cedeze ceva.

Principii germani au rămas împărţiţi în două tabere, luptînd pentru interese teritoriale şi politice în interiorul Germaniei, dar evitînd să se alieze deschis cu Franţa, pentru a nu fi calificaţi drept trădători faţă de interesele Imperiului. Desigur că Henric al IV-lea făcea totul pentru a şi-i alia în vederea unei lupte deschise împotriva Habsburgilor. Aproape toate statele, mici sau mari, protestante sau catolice, erau mai mult sau mai puţin atrase într-o eventuală coaliţie împotriva casei de Habsburg.

Cunoscînd poziţia regilor spanioli, Henric al IV-lea luase diferite măsuri concrete împotriva Spaniei, mai ales că se cunoştea amestecul lui Filip al III-lea în afacerile interne ale Franţei. Henric al IV-lea a primit pe moriscii care erau alungaţi din Spania, cu condiţia ca ei să devină creştini. Luptători pentru drepturile şi libertăţile populaţiei din Aragon, ca Antonio Perez, îşi găseau refugiu la Paris.

Cu toate acestea, la curtea din Paris se găsea un partid destul de puternic prospaniol, care urmărea încheierea unei alianţe între cele două state. Sufletul acestei grupări era Maria de Medici. Acest partid căuta mijloace pentru a despărţi Franţa de Olanda. Se proiecta un plan matrimonial destul de interesant : dauphinul trebuia să se căsătorească cu o fiică a lui Filip al III-lea, iar o fiică a lui Henric al IV-lea să ia în căsătorie un principe de Asturia. Încercarea aceasta se făcea la 1602. Se mai vorbea de căsătoria unei prinţese franceze cu un infante, care să guverneze Ţările de Jos în comun. Încă la 1608 ambasadorul don Pedro de Toledo mai făcea ultimele eforturi, pentru că Henric al IV-lea asigura independenţa Olandei şi pregătea asaltul împotriva Habsburgilor. Se ivise şi un pretext.

La 25 martie 1609 murea Johann-Wilhelm, ultimul duce de Klewe, Jülich şi Berg, fără urmaşi. Teritoriile în cauză, aflate la graniţa cu Ţările de Jos, aveau o mare însemnătate strategică. Au apărut numeroşi pretendenţi, aparţinînd lagărului catolic sau protestant. Cei mai importanţi erau electorul de Brandenburg, ducii de Neuburg şi de Deux-Ponts, marchizul de Burgaw din casa de Austria şi electorul de Saxonia. Împăratul voia să dispună de aceste teritorii ca de un fief propriu, de aceea a trimis pe arhiducele Leopold să le preia în calitate de comisar imperial. Principii care doreau să pună mîna pe această moştenire — intrată în istorie sub numele de *succesiunea Jülichului* — erau împărţiţi în două partide. Cele mai multe drepturi le avea electorul de Brandenburg şi palatinul de Neuburg. Aceştia se adresau monarhilor europeni cerîndu-le asistenţa. Henric al IV-lea a declarat cu toată fermitatea că nu va admite o intervenţie spaniolă în această zonă [26]. Totodată a trimis ambasadori, pe Bongars, şi pe Sainte-Catherine, ca să vadă la faţa locului care este situaţia în Germania. Aceştia i-au adus veşti foarte favorabile şi-l anunţau că oraşele libere şi delegaţi ai principilor se vor întruni în Suabia. Henric al IV-lea a trimis ca ambasador la această adunare pe Jean de Thumery de Boissise. El asigura pe cei prezenţi de sprijinul regelui Franţei, care se bucura de un mare renume militar. De Thumery expunea adunării ideea că regele Franţei se gîndea doar la „libertatea" Germaniei şi la „libertăţile germanice", iar prietenii Franţei din Germania pot „să se bucure de pace", urmînd „a fi păstrate drepturile lor". El insinua că toate acestea nu vor fi asigurate atîta vreme cît Germania va fi stăpînită de casa de Austria, iar regele Spaniei va stăpîni o mulţime de teritorii germane, chiar în interiorul Germaniei [27].

Ca urmare a acestor negocieri, la 11 februarie 1610 se semna la Halle în Suabia, un tratat de alianţă cu Uniunea evanghelică, în primul rînd cu electorul de Brandenburg, la care au aderat şi alţi principi protestanţi ai Imperiului. În esenţă tratatul prevedea că : a) principii confederaţi nu vor părăsi cauza moştenitorilor Jülichului, indiferent de poziţia împăratului ; b) principii vor furniza 4.000 infanterişti, 1200 călăreţi şi 15 tunuri ; c) electorii de Palatinat şi de Brandenburg promiteau că în caz de război între Franţa şi Spania, ei vor sprijini

---

[26] F l a s s a n, *op. cit.*, II, p. 272.
[27] F l a s s a n, *op. cit.*, p. 272—273, vol. II.

Franța cu 4.000 infanteriști și 1.000 călăreți. Franța promitea că în cazul că unul din ei va fi atacat, ea îi va ajuta cu 8.000 infanteriști și 2.000 călăreți ; d) regele Franței nu va face pace separată fără acordul principilor semnatari ai tratatului [28]. Fiecare parte se pregătea de război. Numeroși membri ai Uniunii evanghelice s-au aruncat asupra provinciilor, au alungat pe Leopold și au pus mîna pe averile eclesiastice. Împăratul s-a grăbit să trimită noi trupe arhiducelui Leopold. Henric al IV-lea trimisese trupe la granițele ținutului Champagne, fără a ține seama de demersurile făcute de Spania.

Pentru a avea spatele acoperit, Henric al IV-lea trimisese la 1609 ambasadori la ducele de Savoia, cu propunerea de a încheia o alianță și a căsători pe fiica sa cu principele de Piemont. În decembrie 1609 se încheia un tratat cu Savoia care era ratificat de Henric al IV-lea la 7 ianuarie 1610. Astfel Henric al IV-lea avea în Italia aliați împotriva Spaniei.

Catolicii au fost obligați să susțină politica împăratului. Sub conducerea ducelui de Bavaria s-a creat la 10 iulie 1609 Sfînta Ligă Germană (Liga Catolică), al cărei țel era de a împiedica pe protestanți să mai acapareze noi bunuri, sau eventual să le reia pe acelea care fuseseră luate de aceștia după 1555.

Spania promitea și ea ajutor în oameni. Războiul părea iminent. „Marele proiect" părea să capete viață o dată cu pregătirile lui Henric al IV-lea la 1610. Alianțele create, activitatea politică intensă păreau a deschide perspectiva concepției despre „republica europeană", o idee „fantastică", așa cum o caracterizau mulți contemporani [29]. Henric al IV-lea își îndreptase antenele spre diferite state, teritorii, populații, cu care angajase alianțe destul de trainice. Prin tratatul din Suabia se aliase cu protestanții germani, pentru a ține o balanță echilibrată între principi și împărat. Prin alianța cu elvețienii, cu grisonii și cu ducele de Savoia, ținea la respect forțele spaniole din Italia. Tratatele cu Anglia și Olanda aveau menirea de a impune Spaniei. În Germania promitea să mențină instituțiile federative (=„libertățile germanice"), care însemnau în realitate propria sa securitate. Nădăjduia să scoată de sub stăpînirea Habsburgilor, Cehia și Ungaria. Victoriile obținute de Rudolf al II-lea întăriseră autoritatea împăratului, cu care principii germani nu erau de acord ; ei se simțeau amenințați de puterea crescîndă a acestuia. Împăratul își dădea seama că în jurul lui plutește o iritare și o nemulțumire generală. Cum nouă zecimi dintre nobili erau ostili bisericii catolice, cauza catolicismului și a împăratului părea pierdută în Germania. În primăvara anului 1610 Henric al IV-lea pregătea trei armate pe care le îndrepta spre Rin. O atenție deosebită o dădea regele Franței teritoriilor din ducatul Lorenei.

Urcînd pe tron, Henric al IV-lea aducea la domeniul coroanei franceze două mici teritorii : comitatele Foix și Béarn din zona Pirineilor. În Italia el încerca să readucă Franței unele teritorii, în dauna principilor de Savoia. Schimba marchizatul de Saluzzo cu mai modestele teritorii Bresse și Bugey, care erau însă utile deoarece mutau frontierele Franței pe munții Jura, în vecinătatea aliaților elvețieni și a Genevei protejată de Franța. Henric al IV-lea voia să scoată Italia de sub stăpînirea Habsburgilor. Proiecta să dea regatul Neapole papei, Sicilia să o dea Veneției, ducelui de Savoia ținutul Milano, făcînd din statulețele italiene o confederație independentă de Austria și Franța, dar atașată prin comunitatea de limbă, origine și religie, de francezi. Rotunjirea granițelor spre Alpi s-ar fi făcut alipind Savoia la Franța. Spre Germania socotea necesară alipirea Lorenei. Erau ținute în evidență Luxemburg, Limburg, ducatele Klewe și Jülich, iar pentru o etapă mai tîrzie veneau la rînd Țările de Jos spaniole. Sully scria că această împlinire a granițelor „era singurul mijloc de a repune Franța în vechea ei splendoare și a o face superioară în întreaga creștinătate"[30].

[28] *Ibidem*, II, p. 276—277.
[29] F l a s s a n, *op. cit.*, II, p. 292.
[30] L a v a l l é e, *op. cit.*, p. 36.

Moartea lui Henric al IV-lea a oprit în faza de proiecte aceste planuri de expansiune.

Un proiect important se referea la unirea Lorenei cu Franţa, idee politică ce a fost urmărită cu perseverenţă de urmaşii lui Henric al IV-lea. Istoricul francez d'Haussonville exprima destul de amar dar şi imparţial că „acapararea Lorenei, conform intereselor Franţei şi necesară măreţiei ei, a fost opera unei politici foarte abile, mai puţin grijulie de drept decît de forţă, şi mai mult naţională, decît scrupuloasă“ [31].

Vechiul ducat al Lorenei se compunea din Lorena propriu-zisă, Vosgii şi Lorena germană; de asemenea din ducatul Barrois (Bar), plasat sub jurisdicţia parlamentului din Paris şi Barrois (Bar) de sub jurisdicţia curţii ducale lorene. Pe acest teritoriu se mai găseau fiefuri ale împăratului sau regelui Franţei, care împărţeau şi mai mult ducatul Lorenei. Cele trei episcopate, Metz, Toul şi Verdun fuseseră cedate Franţei la 1552. Lorena nu avea, în afară de Vosgi, nici o barieră naturală pentru a se opune vecinilor. Vosgii o despărţeau de Franche-Comté şi atingea Imperiul prin Alsacia şi Palatinatul renan. La nord se găseau ducatul de Luxemburg şi arhiepiscopatul de Trier. Spre Franţa nu exista nici un obstacol, în timp ce pentru a ajunge în Lorena germanii trebuiau să traverseze Rinul. Lorena era foarte bogată în grîne, fîneţe, minereuri, sare.

Pe la mijlocul secolului al XV-lea Lorena era ameninţată de ducii de Burgundia. Carol Temerarul, ducele Burgundiei, cădea sub zidurile oraşului Nancy (1477), în lupta pentru acapararea Lorenei. Lupta continua împotriva casei de Austria, care pretindea ducilor de Lorena să le fie vasali. În urma acestor lupte, Carol Quintul era forţat la 1542 să acorde o patentă prin care Antoine era recunoscut ca suveran independent al Lorenei.

În această luptă temerară pentru independenţă, ducii de Lorena s-au sprijinit permanent pe Franţa. Ducele René al II-lea era aliat în secret cu Ludovic al XI-lea. Antoine fusese crescut împreună cu Ludovic al XII-lea, iar fiii lui vor fi crescuţi la curtea franceză. Încercînd să scape de jugul habsburgic, ducii de Lorena au intrat fără să vrea sub o puternică influenţă franceză. Avînd nevoie de ajutorul regelui Franţei, ducii de Lorena n-au putut refuza să presteze jurămîntul de credinţă şi omagiu faţă de regele Franţei, ca vasali ai acestuia, pe care îl datorau pentru Barrois care era fieful regelui Franţei. Cu timpul ei s-au angajat în politica dusă de coroana franceză. După cedarea episcopatelor Metz, Toul şi Verdun, strînsa alinţă a Lorenei cu Franţa s-a transformat într-o subordonare completă faţă de Franţa [32]. Franţa pătrundea acum în inima ducatului. Verdun era un punct fortificat, la fel ca şi Toul aşezat pe Mosela. Episcopul de Metz avea multe fiefuri răspîndite în întreaga Lorenă.

Domeniile lui Francisc al II-lea, Carol al IX-lea şi Henric al III-lea i-au lăsat Lorenei un oarecare răgaz [33]. Raporturile dintre curtea franceză şi cea lorenă nu s-au limitat în acest timp numai la acte de curtoazie. Ducii de Lorena au trimis adeseori sume importante pentru acoperirea nevoilor financiare ale Franţei, mai ales pentru plata mercenarilor în vremea lui Henric al III-lea.

Cum Henric al III-lea nu avea copii, la îndemnul Caterinei de Medici, ducele Carol al III-lea de Lorena a socotit că eventual, ar putea ocupa tronul Franţei, de aceea a intrat şi el în Liga catolică. La 1584 participa la tratatul încheiat între Henric de Guise şi un delegat al regelui Spaniei, angajîndu-se să lupte pentru apărarea „dreptei“ credinţe catolice. Adeziunea ducelui de Lorena la Ligă n-a rămas necunoscută lui Henric de Navarra care, cu sprijinul protestanţilor germani pornea

---

[31] D'Haussonville: *Histoire de la réunion de la Lorraine à la France*, I—II Paris, 1854—1856, I, p. 3.

[32] D'Haussonville, *op. cit.*, I, p. 10.

[33] Acesta este destinul inevitabil al micilor state aşezate prea aproape de marile imperii, care nu-şi datoresc liniştea lor decît nenorocirilor abătute asupra periculoşilor vecini", remarcă D'Haussonville, *op. cit.* I, p. 11.

împotriva noului adversar. În fața pericolului, în august 1587, ducele de Lorena cerea ajutor regelui Henric al III-lea. Cînd trupele lui Henric de Navarra s-au apropiat, Carol al III-lea a socotit că este mai cuminte să nu se războiască, lăsînd ca protestanții germani să ocupe Lorena. Cu atît mai mult cu cît spera să ocupe tronul Franței și nu dorea să fie antrenat în acest război. După respingerea trupelor de ocupație, prinții loreni s-au adunat la Nancy pentru a discuta „afacerile" Franței, ca și cum aceste probleme i-ar fi privit direct. În aceste împrejurări trimiteau un manifest lui Henric al III-lea cerîndu-i, sau mai mult dictîndu-i, unele condiții, printre care mari sume pentru plata mercenarilor loreni. Liga pariziană a fost de acord cu acest mesaj imperios.

Însă evoluția evenimentelor n-a fost favorabilă ducelui de Lorena. Murea Caterina de Medici, erau omorîți frații Henric și François de Guise. La moartea lui Henric al III-lea (1589), și ca urmare a răspunsului puțin favorabil după sondarea opiniei din sînul partidelor din Franța, ducele de Lorena s-a îndreptat spre Spania. Trimișii săi arătau lui Filip al II-lea jertfele și lupta permanentă dusă de Lorena pentru credința catolică și împotriva regelui de Navarra. Seniorul Voué de Condé avea misiunea să transmită regelui spaniol că „majoritatea *popoarelor franceze* și chiar membrii Sorbonei, își aruncă ochii asupra lui și asupra a lor săi, pentru așezămintele ce ar trebui să fie făcute de un rege ; însă el nu poate pretinde această înaltă onoare fără protecția majestății sale catolice", pe a cărui bunăvoință conta [34]. Carol al III-lea de Lorena spera să devină rege al Franței cu ajutorul Spaniei.

Însă Filip al II-lea dorea ca el însuși sau cel puțin un membru al familiei sale să acapareze această coroană. Văzînd că nu va reuși, a întocmit un plan de a dezmembra cît mai mult teritoriile Franței. Mai întîi a trimis trupe spaniole numeroase în Lorena. Apoi a ocupat cîteva orașe de graniță (Stenay, Dun, Sainte-Menehould).

În fața acestei situații, ducele de Lorena, conștient că nu va reuși în fața unui rege victorios cum era Henric al IV-lea, și temîndu-se de o vecinătate periculoasă în cazul cînd pe tronul Franței s-ar fi plasat unul din membrii casei habsburgice spaniole, a dat instrucțiuni agentului său de la Paris să contracareze acțiunile dușmanilor lui Henric al IV-lea. După ce Henric al IV-lea trecea la catolicism, ducele de Lorena îl recunoștea ca rege legitim al Franței. Carol al III-lea s-a grăbit să ajungă la o înțelegere cu Henric al IV-lea. A fost de acord ca o parte din trupele sale să treacă în solda regelui Franței, cu ajutorul cărora Henric al IV-lea a putut da lovituri puternice trupelor spaniole din Burgundia.

Pentru a-și întări pozițiile, Henric al IV-lea a găsit cel mai sigur mijloc : o alianță de familie. În acest sens i-a propus lui Carol al III-lea, văduv din 1575, pe sora sa Caterina de Bourbon. Cum însă Caterina refuza să accepte căsătoria din cauza vîrstei înaintate a lui Carol al III-lea, Henric s-a decis să o căsătorească cu fiul mai mare și urmașul lui Carol, cu Henric de Lorena, care în timpul discuțiilor purta titlul de duce de Bar. Caterina nu era de acord să-și schimbe religia sa, protestantă. Ea spunea că nu vrea să-și procure un soț, așa cum fratele își cîștigase un regat, schimbîndu-și religia [35]. În cele din urmă căsătoria a avut loc și a provocat multe discuții la Roma, ca și în Franța și Lorena. Papa a excomunicat pe ducele de Bar, iar catolicii s-au ridicat împotriva acestei căsătorii. După multe intervenții, cardinalii adunați la 1600 au discutat timp de patru ani dacă papa poate sau nu să acorde dispensa cerută. Atunci cînd se pronunțau, nu mai era necesar, căci în februarie 1604 prințesa Caterina de Franța murea.

În timp ce Caterina era bolnavă, Henric al IV-lea venise adeseori la Metz și Nancy pentru a o vedea. Moartea ei însemna o grea pierdere politică, căci persista ideea că ar trebui găsită „o ocazie favorabilă pentru a uni Lorena cu

[34] D'Haussonville, *op. cit.*, I, 49.
[35] *Ibidem*, I, p. 62. Vezi și discuții la nota 1.

Franța"[36]. Cu prilejul vizitelor făcute la Nancy, Henric al IV-lea a căutat să-și apropie pe ginerele său, pentru a îndepărta pe ducele de Lorena de împărat și a face din ducii de Lorena un pivot al politicii sale externe.

Înțelegînd voința lui Henric al IV-lea de a încorona Lorena la Franța, dar dorind să-și mențină independența, a încercat să prevină acest lucru făcînd numeroase vizite și întărind relațiile cu principii germani. De altfel, ducii de Lorena au avut aceleași poziții politice ca și principii germani : libertate și independență față de puterea centrală. Ei nu doreau să fie supuși nici regelui francez, nici împăratului de la Viena, ci încercau să-și păstreze o situație asemănătoare principilor din Imperiu.

Carol al III-lea murea la 14 mai 1608. Fiul său mai mare Henric al II-lea se recăsătorise la 1606 cu Margareta de Gonzague, nepoata Mariei de Medici, a doua soție a lui Henric al IV-lea[37]. Noul duce de Lorena era deci înrudit cu curtea franceză și aliat al Franței. Îi lipsea însă energia pe care o avusese tatăl său. Nu avea nici autoritatea tatălui asupra supușilor. Au început certuri familiare.

La 1609 Henric al IV-lea se pregătea să dea lovituri nimicitoare amenințărilor care veneau din partea Habsburgilor. Dar el nu-și putea îndepărta gîndul de la Lorena. Pentru a lega acest teritoriu prin legături directe, propunea căsătoria dauphinului cu fiica mai mare a lui Henric al II-lea de Lorena. Deocamdată dauphinul Ludovic nu avea decît cinci ani, iar prințesa Nicole trei ani ! Richelieu amintește în memoriile sale despre acest fapt : Henric al patrulea socotea că cea mai bună afacere era căsătoria moștenitorului său cu moștenitoarea Lorenei. Bassompierre trebuia să fie agentul potrivit pentru rezolvarea urgentă a acestei probleme[38]. Începea anul 1609 cînd Bassompierre ajungea la Nancy. Dar, cu 15 zile înainte sosise un ambasador de la Madrid, exact cu aceeași cerere : curtea spaniolă cerea mîna tinerei prințese pentru fiul lui Filip al III-lea. Pentru ducele de Lorena lucrurile erau încurcate, mai ales că la frontierele lorene apăruseră trupe franceze. Încurcătura lui Henric al II-lea provenea mai ales din faptul că, — deși se simțea onorat de această cerere —, își dădea seama că de fapt, regele Franței își crea în felul acesta drepturi la succesiunea statelor lorene. Mai știa că fratele său François, om hotărît și energic, care avea mulți băieți ce l-ar fi putut moșteni întrucît Henric al II-lea nu avea băieți, nu va fi de acord cu această alianță prin căsătorie, cu regele Franței. Era gata să refuze, dar își schimbă opinia și-și dete acordul la căsătorie.

Fratele lui Henric al II-lea de Lorena, François conte de Vaudemont, i-a cerut socoteală ducelui pentru avizul la căsătorie. El declara că nu va fi de acord să domnească altcineva în Lorena[39]. Dragostea pentru „independența" Lorenei nu era altceva decît dorința de a domni, de a stăpîni acest teritoriu la fel ca și principii germani în Imperiu.

Cei doi frați s-au despărțit supărați și așa se creau două partide în Lorena. Dar înainte de a se ajunge la un conflict acut între cei doi frați, Henric al IV-lea era asasinat la 14 mai 1610 de fanaticul Ravaillac. Moartea lui Henric al IV-lea oprea toate acțiunile pornite împotriva Habsburgilor, iar regența schimba politica în favoarea spaniolilor. Marele lui Testament politic rămînea să fie dus la îndeplinire de alți oameni politici ai Franței.

Rezultatele obținute în politica internă și externă prin un amestec de suplețe

---

36 *Mémoires de Sully*, livre XIV, p. 157 ; cf. D'Haussonville, *op. cit.*, I, p. 72—73.

37 Henric al IV-lea se despărțise de Margareta de Valois, dar nu reușise să divorțeze. Margareta a murit la 8 aprilie 1599. În aprilie 1600, Henric s-a căsătorit cu Maria de Medici, nepoata ducelui de Toscana, unul din vechii săi aliați. Maria de Medici i-a născut cinci copii, primul fiind Ludovic al XIII-lea.

38 De fapt, Bassompierre era într-un fel, alungat din Paris pentru ca Charlotte de Montmorency, care-i fusese promisă de soție, să se poată căsători cu nepotul lui Henric al IV-lea, prințul de Condé.

39 D'Haussonville, *op. cit.*, I, p. 99—101.

şi autoritate, calcul şi elan, egoism şi bunătate, e ceea ce distinge şi ridică persoana şi guvernarea lui Henric al IV-lea. Dar aceste rezultate erau mai mult strălucitoare decît durabile, căci moartea prematură a regelui, arăta starea precară a rezultatelor obţinute. Mai întîi el nu putuse frîna planurile invadatoare ale Spaniei şi nici pretenţiile anarhice ale feudalităţii franceze. Henric al IV-lea ştia că mai există multe de făcut pentru pacificarea internă şi în politica externă. Este sigur că se pregătea pentru un război general care să elibereze Franţa şi Europa de dominaţia Habsburgilor.

Acţiunile lui politice şi diplomatice sînt mult mai complicate decît ceea ce a rămas în urma morţii lui. Probabil a avut planuri, vise, care se puteau realiza o dată cu evoluţia evenimentelor. Mulţi istorici sînt de acord că ceea ce cunoaştem astăzi sub numele de „marele proiect" constituie parte din „visele" lui Henric al IV-lea cu privire la viitorul dezvoltării politice a Franţei [40].

Oricare ar fi fost planurile lui Henric al IV-lea, mai mari sau mai modeste, ele au fost părăsite de regentă. Lumea dorea pacea, iar ea era legată şi părea a avea drept gaj, aşa numitele „căsătorii spaniole". Se făceau destule iluzii despre bunele intenţii ale Spaniei. Însă pentru a avea legături prieteneşti cu Spania, trebuiau jertfite toate vechile alianţe. Pentru francezi era greu să uite că Navarra fusese luată de la un principe francez, că Saint-Quentin, Provence, fuseseră pustiite, că Thérouanne şi Hesdin fuseseră arse, că Parisul fusese ocupat de o garnizoană spaniolă. De asemenea, că activitatea politică şi atitudinea Spaniei faţă de Franţa demonstrau numai fapte potrivnice intereselor franceze. Abia după un deceniu aceste fapte vor fi din nou amintite poporului francez.

2. *Oscilaţiile politicii franceze în vremea minoratului lui Ludovic al XIII-lea şi a regenţei Mariei de Medici ; politica prospaniolă.*

Cu cît un rege era mai puternic, cu atît lăsa la moartea sa un fel de gol care trebuia umplut cu ceva, mai ales în perioada absolutismului, pentru că un rege avea capacitatea de a reprezenta puterea în stat. Pentru a umple acest gol, sprijinită şi împinsă de un grup de nobili, printre care Jeannin, Bassompierre, Villeroy, Sillery, Bellegarde, Guise, d'Épernon şi alţii, Maria de Medici impunea să se emită de către magistraţii ei un decret în care se hotăra : „. . .Curtea a declarat şi declară numita regină, mama regelui, regentă în Franţa" [41]. Se moştenise obiceiul ca după moartea regelui, fiul minor să se afle sub tutela celei mai apropiate rude, în mod obişnuit mama, dacă trăia. Regenţa nu era reglementată prin nici o lege scrisă. Regentul conducea pe regele minor şi înceta să mai acţioneze direct în afacerile de stat, cînd minorul era proclamat rege. De aici şi schimbarea poziţiilor politice în timpul multor regenţe. Ceea ce se va întîmpla şi în vremea regenţei Mariei de Medici.

La 1610 părea că în Franţa domneşte prosperitatea, pacea, sub un ferm regim monarhic. În realitate, nobilii regretau situaţia pe care o avuseseră strămoşii lor, iar ei o pierduseră. Comunitatea lor de interese îi unea într-o forţă organizată. Clauzele Edictului din Nantes făcea din hughenoţi un stat în stat, „un fel de mică Olandă în marea Franţă" [42], care îşi urmăreau propriile lor interese. Nobilii au constituit în timpul minoratului lui Ludovic al XIII-lea un permanent element de dezordine, o minoritate mereu nemulţumită. În memoriile sale, Rohan spune că la moartea lui Henric al IV-lea nobilii francezi „s-au bucurat foarte". Instituţiile guvernamentale lăsate de Henric al IV-lea nu erau destul de puternice pentru a contrabalansa influenţa marilor seniori, mai ales a celor rebeli. Regele Ludovic al XIII-lea era un copil, mai curînd prizonier al acestor mari nobili.

Pentru conducerea statului s-a creat un consiliu de stat, care hotăra ceea ce decidea regenta, sub formula : „regele în consiliul său a hotărît. . .". Alături de

[40] Cf. Fagniez : *Le Père Joseph*, I, p. 5.
[41] Lavisse et Rambaud, *op. cit.*, V, p. 326.
[42] André L. : *Dix-septième et dix-huitième siècles*, Paris, 1927, p. 10.

consiliul oficial, se crease un mic consiliu secret, format din nunțiul papal, ambasadorul spaniol, iezuitul Cotton, confesorul regelui, avînd ca șef pe aventurierul florentin Concini. Acesta era căsătorit cu Leonora Galigai, sora de lapte a regentei, care o ținea permanent pe lîngă dînsa. Maria de Medici, femeie indolentă, de inteligență mediocră, se găseau sub influența acestui anturaj al său. Ea dirija întreaga activitate, în numele consiliului secret, nemulțumind repede pe hughenoți și pe nobili. În numele „binelui public", s-au răsculat nobilii atunci cînd tezaurul public, a fost secătuit. În locul bătăliei, Concini, mareșal al Franței, a preferat negocierile cu răsculații. Prin pacea de la Menehould din mai 1614, el a lăsat rebelilor toate fortărețele lor, ba le-a mai distribuit și cîteva sute de mii de livre.

În octombrie 1614, Maria de Medici a convocat statele generale. Ele erau destul de ascultătoare. Reprezentanții claselor dominante nu exprimau decît interesele lor particulare. Toate s-au petrecut după dorința regentei. În aceste state generale se găseau 130 membri ai nobilimii, 144 clerici și 192 reprezentanți ai stării a treia. Ele au arătat mari divergențe între membrii lor. Aristocrații căutau profituri în favoarea lor și cereau măsuri aspre împotriva orășenilor bogați. Clerul avea pretențiile sale catolice. Starea a treia venea cu unele propuneri în favoarea burgheziei în dezvoltare. Totuși, Robert Miron, prevotul negustorilor din Paris și președinte al stării a treia, insista asupra relelor de care suferea poporul : apăsarea taliei, a corvezilor, a dărilor, „les exactions" ale nobililor și soldățimii. El ruga pe rege să salveze „acest sărac popor care nu are mai mult decît pielea pe oasele lui" [43].

Deputații stării a treia au apărut în genunchi în fața regelui. Nobilii stăteau în picioare, cu pălăriile pe cap. Ei considerau pe deputații din starea a treia ca în raporturile dintre nobili și valeții lor. Deputații stării a treia au fost bătuți de nobili.

În aceste împrejurări politice și sociale, burghezia franceză care se dezvolta, prefera o regalitate absolută, în locul nerușinatei și anarhicei hegemonii a feudalilor.

Adunarea statelor generale n-a dat nici un rezultat. Lupta se ducea între nobilii care se încordau pentru dominația lor și între starea a treia care cerea suprimarea pensiilor acordate aristocrației, și între clerul care susținea pretențiile papei la dominația universală și starea a treia care susținea că nici o putere spirituală sau temporală nu poate limita autoritatea regelui care este alesul lui Dumnezeu. Cardinalul du Perron și Richelieu pentru cler, Robert Miron prevotul negustorilor din Paris și Savaron, magistrat din Auvergne, pentru starea a treia, au luat cea mai activă parte la aceste discuții, care au rămas doar la nivelul discuțiilor. După votarea subsidiilor, regența a pronunțat închiderea ședințelor statelor generale la 23 februarie 1615, și ele au rămas închise pînă la 1789.

La începutul anului 1615, statele generale se despărțiseră în două partide, pe problema religioasă și pe cea politică. În problema religioasă exista o mare dezbatere între partidul papist și prospaniol (ultramontanii) pe de o parte și partidul politicilor și galican pe de altă parte. Primul se baza pe regenta italiancă, pe camarila compatrioților ei și anturajul clericilor. Al doilea se întemeia pe amintirea vie a lui Henric al IV-lea, care căzuse victima primului, și pe reacțiunea sentimentului național împotriva influențelor străine [44]. Situația politică se va înrăutăți în cursul anului 1616 din alte motive.

*

Pacea de la Vervins nu anulase socotelile politice dintre Franța și Spania, care nu puteau fi considerate încheiate în felul acesta. Franța nu se eliberase de pericolul habsburgic, spaniol. Însă nici în Franța nu exista unitate, Edictul din

[43] A. Rambaud: *Histoire de la civilisation française*, I, Paris, 1909, p. 561—562.
[44] Saint Aulaire comte de, *Richelieu*, 1932, p. 72.

Nantes nu era aplicat, iar marii feudali erau gata de rebeliune sau să-şi creeze principate independente. Regenta, mediocră şi lipsită de o viziune politică, avea înclinare spre iezuiţi şi chiar spre astrologi. Avea şi o deosebită afecţiune pentru curtea spaniolă. La 1610 Ludovic al XIII-lea era abia un copil de 9 ani. Regenta purta discuţii în consiliul de stat, dar în realitate expunea ideile sau „sfaturile“ date de nunţiul Ubaldini, de ambasadorul Spaniei sau de către Père Cotton, susţinător al politicii spaniole.

În aceste împrejurări, politica faţă de împărat şi regele Spaniei iniţiată de Henric al IV-lea era părăsită. Maria de Medici refuza să ajute la eliberarea ducatelor Klewe şi Jülich. Ea se orienta doar spre Madrid. S-a ajuns la o înţelegere de a logodi pe micul Ludovic al XIII-lea cu infanta Ana de Austria, şi se pregătea căsătoria infantelui Filip cu mica Elisabeta de Franţa, sora lui Ludovic al XIII-lea.

Împotriva „căsătoriilor spaniole“ se ridicau multe state vecine, Olanda, Anglia, ducele de Savoia, pentru că s-ar fi dat libertate de acţiune Spaniei în aceste ţări. Discuţiile dintre curtea franceză şi cea spaniolă din 1611, au fost urmate de un tratat de alianţă semnat la Fontainebleau în 1612. Cele două ţări înţelegeau să se sprijine reciproc împotriva oricărui atacant [45]. Contractul de căsătorie a fost semnat la 20 august 1612, iar căsătoria a fost celebrată prin procură la Burgos, la 17 octombrie 1615. Această politică se încheia, în linii mari, abia la 1617.

Aceste negocieri şi apropierea de Spania creau pentru iezuiţi un moment propice: acţiunile politice se puteau uni cu cele religioase. Ereticii din Franţa trebuiau să fie nimiciţi. Însă influenţa prea puternică a iezuiţilor nemulţumea pe şefii partidelor politice. Polemiştii francezi se arătau iritaţi, ca şi spiritul opiniei publice, atunci cînd s-a răspîndit în Franţa cartea iezuitului spaniol Juan de Mariana (1537—1624), intitulată *De rege et regis institutione*, care făcea apologia lui Jacques Clément, ucigaşul lui Henric al III-lea, deşi în realitate el se gîndea la actul lui Ravaillac, ucigaşul lui Henric al IV-lea de la a cărui crimă trecuse doar un an. Au început lupte între catolici şi hughenoţi.

Educaţia tînărului rege fusese încredinţată unui nobil mărunt, Albert de Luynes. Regenta nu se gîndea la buna educare a regelui, ci la interesele ei mărunte. În această direcţie era sprijinită de Leonora Galigai, venită la Florenţa cu soţul ei Concini. Franţa vedea că nu este condusă de foştii miniştri ai lui Henric al IV-lea („les Barbons“), ci de acest străin care primise tot felul de favoruri şi titlul de mareşal d'Ancre. În octombrie 1615 regenta mergea cu Ludovic al XIII-lea la Bordeaux unde se celebra căsătoria cu Ana de Austria. Ludovic avea 14 ani, iar Ana era cu cîteva luni mai mică.

Marea nobilime, în frunte cu Condé, Bouillon, Maxenne, iritată şi revoltată din cauza favorurilor acordate lui Concini, s-a unit cu hughenoţii lui Rohan, care la rîndul lor erau neliniştiţi şi de căsătoria lui Ludovic al XIII-lea cu fiica lui Filip al III-lea, regele Spaniei. Împreună, ei au ridicat armele împotriva regenţei, încurajaţi şi de ura pe care o manifesta poporul împotriva coteriei străine. Concini, în loc să se războiască, a trecut din nou la negocieri. Pacea de la Loudun (1616) a fost mai scumpă decît cea de la Sainte-Menehould din 1614, plătind rebelilor şapte milioane livre.

Probabil sfătuită de Concini, regenta a luat unele măsuri aspre. Condé, prinţ de sînge, a fost trimis la Bastilia. S-a reconstituit consiliul de stat. În ministerul reînoit, peste două luni intra şi episcopul de Luçon, Richelieu. Era singura alegere fericită. Concini socotea că arestînd pe Condé şi numind un nou minister

[45] Flassan, *op. cit.*, II, p. 312—314. De altfel chiar ambasadori catolici sprijineau la Paris orientarea Franţei spre ţările catolice. Bentivoglio, nunţiul papal scria la 1614 că „aş vrea ca pacea din Italia să se încheie, pentru că ar putea rămînea libere armatele noastre din Flandra şi ar fi posibile progrese mai mari... pentru cauza catolică“. Cf. Bentivoglio cardinal de: *Racolta di lettere scrite dal Signor... (In tempo delle sue nunziature di Fiandra e di Francia)*, Bologna,

în care Richelieu răspundea de ministerele de război şi externe, va termina cu răscoalele şi nemulţumirile. Se credea stăpîn, adoptînd faţă de rege o atitudine de protector. Umilit şi izolat, iritat de poziţia în care era aruncat, Ludovic al XIII-lea a început să asculte cu atenţie de duşmanii lui Concini, care făcuse din rege un adevărat prizonier. Era timpul cînd Ludovic al XIII-lea împlinea 16 ani. Devenea major. Era căsătorit. Însă nici Maria de Medici, nici Concini, nu dădeau atenţie acestui fapt. Regele îl ura pe Concini care conducea în numele său. Nu se ştie cine-l va fi sfătuit pe tînărul rege, dar în ziua de 24 aprilie 1617, acesta dădea ordin lui Vitry [46], căpitanul gărzilor, să-l aresteze la intrarea în palat şi dacă se opune să-l omoare. În adevăr, Concini prefăcîndu-se că se apără, a fost omorît, iar mulţimea bucuroasă i-a mutilat cadavrul [47]. Leonora Galigai arestată, a fost condamnată şi arsă pe rug pentru vrăjitorie. Maria de Medici a fost exilată la Blois, Richelieu la Avignon, iar miniştrii favoriţi ai lui Concini îndepărtaţi. „Acum sînt rege“ spunea Ludovic al XIII-lea cînd află că garda omorîse pe Concini. Populaţia Parisului îl aclama pentru aceste acţiuni, însă Ludovic al XIII-lea nu era capabil de acţiuni şi eforturi prea mari.

Noul favorit, Albert de Luynes, prelua conducerea. Fusese dresorul paserilor de vînătoare (şi i se spunea „maestru ai paserilor cabinetului“). Nobil sărac din Provence, la cei 33 de ani ai săi el a avut grijă de propriile sale nevoi, numindu-se marchiz, duce şi pair, locotenent general în Normandia, guvernator în l'Ile de France etc. Nimic nu i-a scăpat. Era un favorit „înfometat“ [48]. Nobilii care nu se puteau înfrupta din bunurile pe care de obicei le oferea monarhul au ridicat din nou armele, avînd drept motiv răul tratament aplicat Mariei de Medici. Situaţia internă se agrava. La 1618, problemele care se puneau guvernului lui Ludovic al XIII-lea erau numeroase şi extrem de dificile, pe plan intern şi extern. Se cerea : restituirea bunurilor bisericii catolice confiscate de hughenoţi în Béarn ; a se împiedica prin orice mijloace constituirea unor noi partide înarmate, aplicîndu-se prevederile toleranţei religioase ; pacificarea Italiei, pentru a ţinea cît mai departe de graniţele franceze, trupele spaniole ; respingerea invaziilor spaniole şi păstrarea alianţei cu protestanţii germani, tocmai datorită acestui pericol spaniol [49].

Numit cancelar la 1617, Luynes a dus o politică mai puţin reuşită pe plan religios. El încerca să realizeze unitatea credinţei în Franţa. În acest scop el intra cu o armată în Béarn la 1620, restaurînd catolicismul şi redînd bunurile confiscate odinioară, noilor episcopi catolici.

În fruntea nobilimii răsculate la 1619 şi 1620 se găsea tot Condé. Eliberat la 1617, căuta să intre în graţiile reginei-mame şi pleca împreună cu ea să întîlnească pe ducele d'Épernon, care era guvernator în Guyenne. Cu aceasta începea scandalul numit „războaiele dintre mamă şi fiu“. Despre ele vorbeşte Richelieu în ale sale *Mémoires*. Richelieu se retrăsese la 1617, mai întîi, la Luçon, iar apoi

---

1675. Scrisoare adresată marchizului de Spinola din Bruxelles la 10 septembrie 1614, *op cit.*, p. 26.

[46] Nicolas de l'Hospital, marchiz de Vitry (1581—1644) a primit să asasineze, pe Concini la 1617. În aceeaşi zi regele l-a numit mareşal al Franţei. În 1631 era guvernator în Provence. La 1637 intra în conflict cu Sourdis, comandantul flotei franceze şi cu generalul galerelor Pontcourlay, nepotul cardinalului. Marchizul a fost trimis la Bastilia, unde a stat pînă la 1643. Cf. Richelieu: *Testament Politique*, p. 121, vezi şi nota 4.

[47] Într-o scrisoare adresată nunţiului papal din Ferrara, Bentivoglio, nunţiu papal la Paris din 1616, îi descria „lugubrele scene“ prilejuite de rebeliunea din Paris şi omorîrea lui Concini, pe care el însuşi îl acuză de „instigator“. Cf. Bentivoglio, *op. cit.*, p. 35, 37. Vezi şi N. Iorga: *Istoria poporului francez*, Bucureşti, 1919, p .289.

[48] André L., *op. cit.*, p. 15.

[49] M. A. Bazin: *Histoire de France sous Louis XIII*, I—IV, Paris 1840, II, p. 58.

în teritoriul pontifical de la Avignon. Ludovic al XIII-lea spera să poată folosi influența lui Richelieu asupra Mariei de Medici pentru a o readuce din tabăra rebelilor. Richelieu a servit ca mediator între mamă și fiu. Tratativele au durat timp de doi ani, pentru că regina-mamă voia să obțină amnistierea rebelilor [50]. Richelieu a reușit ca prin tratatele de la Angoulème (1619) și Angers (1620) să realizeze împăcarea dorită. Drept recompensă, în septembrie 1622, regele cerea de la papă, pentru Richelieu, pălăria de cardinal. Era un drept al regelui Franței. De atunci Richelieu devenea cardinal și intra în istorie cu acest titlu.

Regele înțelegea că regatul francez este grav bolnav. Opera de consolidare începută de Henric al IV-lea nu fusese încheiată. La moartea lui Henric al IV-lea toți dușmanii interni și externi ai Franței ridicaseră capul. Nobilimea rămăsese mereu turbulentă. De la Filip-August la Ludovic al XI-lea ea luptase pentru suveranitate feudală ; în timpul războaielor religioase, pentru independență politică, iar sub Ludovic al XIII-lea se adăuga dorința de bani, daruri sau alte pretenții [51]. Chiar clerul se ridicase alături de nobili, cerînd să nu plătească nici o dare. „Ar însemna să se micșoreze onoarea lui Dumnezeu", spuneau ei [52].

Toate aceste forțe centrifugale reprezentau un pericol pentru o monarhie slabă. Pentru o putere centrală bine închegată, viguroasă, aristocrația nu mai putea constitui un pericol real. Marii nobili erau puțini. Imensa majoritate a nobilimii mărunte fie că ducea o viață mizerabilă la țară, fie că se afla în serviciul marilor seniori, fiind clientela acestora. În casele marilor nobili ei își creșteau și educau copiii, ca paji. Acești paji deveneau adevărați servitori ai seniorului, purtîndu-i livreaua, mîncînd la masa lui, umblînd cu carele seniorului, vînînd cu cîinii acestuia, încălecînd caii stăpînului-senior, întovărășindu-l la curte. Frații mai mici, rudele mai apropiate sau mai îndepărtate formau în jurul șefului familiei un fel de armată. Ducele de Rochefoucauld venea să-l întîlnească pe rege, fiind însoțit de 1 500 nobili de diferite ranguri.

Cu ajutorul acestor „nobili-servitori", marii seniori s-au răsculat și au luptat împotriva regelui, a regenței, sau în timpul Frondei. Nobilii de mîna a doua erau serviți la rîndul lor de o altă armată de adevărați servitori (valeți de cameră, lachei etc.). Toată această adunătură de oameni în jurul unui senior forma „casa" nobilului respectiv. Seniorii își împărțeau ceata în diferite categorii de „activiști" : unii erau bătăuși ordinari, alții erau spadasini pentru a omorî după toate regulile scrimei dînd lecții dușmanilor stăpînului, alții erau medici, poate chiar literați, istoriografi ai casei senioriale, versificatori. Chiar marele Corneille avea o cameră în casa mare a familiei Guise.

Pentru acești oameni războiul era o bravură cu care se mîndreau. Omorau de dragul de a omorî. Se întîlnea rar un „om galant" care să aștepte ca adversarul să-și ridice sau să-și schimbe sabia ruptă : adversarul este omorît prin surpriză, prin orice mijloace. Cavalerul de odinioară devine *le gentilhomme* francez din secolul al XVII-lea, care mai întreține o colecție de concepții de clasă și de onoare, dar care nu se mai pretinde un apărător al credinței, un ocrotitor al celor slabi

---

[50] Nunțiul papal Bentivoglio făcea și el pe mediatorul pentru a împăca pe rege cu regina-mamă. El se adresa iezuiților, care aveau destulă influență la Paris, pentru a servi cauza Mariei de Medici (adică a catolicismului și prospaniolismului). În același sens scrie și cardinalului de Retz, unul din șefii opoziției. La 3 iulie 1620 Bentivoglio se plînge Mariei de Medici că regele este dispus „să ajute pe ereticii din Germania". Cf. Bentivoglio, *op. cit.*, p. 81, 100 și urm.

[51] Guvernatorii vor să rămînă singuri stăpîni în provinciile și în fortărețele lor. Astfel d'Épernon, guvernator de Metz, îndată ce auzi că Henric al IV-lea a murit, a ocupat citadela cu trupele de sub comanda sa. El crea la graniță un stat suveran pe care socotea că-l va putea mări și pe care-l numea „regatul meu al Austrasiei", care de fapt era o poartă de intrare în Franța, pentru spanioli. Cf. A. Rambaud, *op. cit.*, I, p. 559.

[52] A. Rambaud *op. cit.*, I, p. 561.

şi asupriţi [53]. Nici femeile nu erau mai bune. Madame de Bonneval, o femeie puternică, şi-a provocat bărbatul la duel şi i-a dat cîteva lovituri remarcabile de sabie.

Încă din vremea lui Francisc I moravurile societăţii franceze au început să capete trăsături noi. În locul eleganţei pe care încerca să o propulseze aristocraţia, şi-a făcut loc brutalitatea, decăderea moravurilor, libertatea de comportare, setea de plăceri şi de intrigi, slăbirea legăturilor familiare, grosolănia soldăţească, de limbaj şi alte manifestări cu totul neaşteptat de violente. Conspiraţii, dueluri în care au căzut multe victime nevinovate, cu toate oprelişţile severe ale lui Richelieu, au evoluat pînă la lipsa oricărui scrupul. În vremea lui Mazarin moravurile au decăzut mai mult. Tot mai rar se întîlneau virtuţi cîntate şi sprijinite odinioară : politeţe, decenţă, demnitate. Era o societate în care descompunerea vechei clase dominante, a feudalilor, ajunsese un fel de dereglare concretizată mai ales printr-un fel de libertate a moravurilor, un fel de „tulburare a moravurilor", („trouble des moeurs") [54].

Simptome ale unei reacţiuni împotriva acestor stări, pentru păstrarea vechiului „bon ton", se citează acel „hôtel de Rambouillet", a cărui influenţă a fost adeseori exagerată, şi care cultiva frumoasele maniere, galanteria amabilă, limbajul rafinat, respectul femeii şi curtoazia între oameni. S-au creat şi „saloane" care imitau şi exagerau bunele intenţii ale unor oameni cinstiţi, şi din această postură îşi va scoate Molière lumea personajelor sale în comedia *Les précieuses ridicules.*

Era o societate amestecată, destul de frivolă, care-şi căuta drumul viitorului. În această societate instabilă, în plină dezagregare, lipsită de unitate, trebuia multă voinţă, tenacitate şi pricepere, pentru a face din Franţa o forţă europeană. Cu aceasta s-a însărcinat Richelieu o dată cu preluarea conducerii guvernului, la 1624.

În timpul regenţei Mariei de Medici, armatele pregătite de Henric al IV-lea pentru a se îndrepta spre Rin fuseseră desfăcute, la fel ca şi vechile alianţe ale Franţei. În schimb, cele două ramuri ale Habsburgilor de la Madrid şi Viena, se legaseră foarte strîns în acţiunile lor de politică internaţională. Spaniolii se considerau stăpîni în Italia şi ocupînd trecătoarea Valteline — valea grisonilor — dădeau mîna austriecilor în Tirol. Stăpînii de la Viena, ameninţaţi temporar de principii germani aliaţi cu Henric al IV-lea, se impuneau din nou ca stăpîni ai Imperiului şi deveneau extrem de ameninţători faţă de Franţa.

În politica externă, regenta a dus o politică net spaniolă. Ea începea cu „căsătoriile spaniole", apoi acţiona pe cale diplomatică în problemele italiene. La 1613 se reluase războiul în Italia dintre regele Spaniei şi ducele de Savoia. Franţa căuta să joace rolul de mediatoare, regenţa ducînd o politică pacifică pentru a obţine vreun profit. Ducele de Savoia atacase statele ducelui de Mantua, aliatul Spaniei. Tratativele pentru pacificare se duceau de către miniştrii Franţei şi Spaniei. Pacea s-a încheiat la Asti la 1 decembrie 1614 şi Savoia pierdea Vercelli, care era ocupat de spanioli. La 1616 luptele reîncepeau. Ducele de Savoia ajutat de Veneţia relua războiul întrucît spaniolii nu respectau prevederile tratatului de la Asti. Deoarece Franţa garantase executarea tratatului, ducele de Savoia cerea insistent guvernului francez să-şi aplice obligaţiile. În acest scop guvernul francez trimitea un ambasador la Milano.

---

[53] Johan Huizinga: *Amurgul evului mediu,* Bucureşti, 1970, p. 165.

[54] „Pretutindeni, prin găurile hainei de gală cavalereşti răzbate minciuna. Realitatea dezminte în permanenţă idealul. De aceea, idealul se retrage tot mai mult în literatură, în serbări şi în jocuri ; numai acolo se mai putea păstra iluzia frumoasei vieţi cavalereşti ; acolo se mai puteau simţi nobilii între ei, în casta, în cadrul căreia toate aceste simţăminte mai au curs". J. Huizinga, *op. cit.,* p. 159—160.

Între timp luptele continuau, iar mareşalul Lesdiguières care comanda trupele franceze în Dauphiné, fără a aştepta vreun ordin de la curte, a intrat cu trupele sale în Piemont. Cu ajutorul acestor trupe, ducele de Savoia a obţinut succese împotriva spaniolilor. Tulburările din Franţa provocate de rebeliunea nobililor în 1616, l-au obligat pe Lesdiguières să se reîntoarcă în Franţa. Intervenţia lui a obligat pe spanioli să ridice asediul oraşului Asti, iar armatele lor să se retragă în derută.

Pentru a se justifica faţă de papă, guvernul francez a trimis pe arhiepiscopul de Lyon, însă instrucţiunile curţii „nu-l obligau întru-totul la adevăr". El trebuia să mai arate că Maria de Medici „doreşte" să fie eliberată de sarcinile pe care le-a avut, pentru a se ocupa în continuare de „rugăciuni şi de Dumnezeu" [55]. În ceea ce priveşte „afacerile Italiei", regele Franţei insista asupra eforturilor franceze în vederea restabilirii păcii, căci împotriva prevederilor tratatelor semnate, regele Spaniei şi-a călcat cuvîntul. Papa era rugat să depună toată autoritatea sa pe lîngă regele spaniol pentru a determina încetarea războiului.

Ca urmare a demersurilor diplomatice, a prezenţei trupelor franceze în Piemont, a pregătirilor armate ale Olandei şi a principilor protestanţi, regele Filip al III-lea s-a văzut silit să încheie pace, pe care o semnau la Pavia (9 octombrie 1617) ambasadorul francez şi generalul trupelor spaniole.

Tînărul rege Ludovic al XIII-lea începea astfel o orientare politică nouă, îndată după moartea lui Concini şi îndepărtarea Mariei de Medici. Era o politică de mediator şi pacificare, îndreptată totuşi împotriva Spaniei. Ca urmare a noii situaţii, ducele de Savoia cerea pentru fiul său, pe sora regelui Franţei, Ecaterina (atunci în vîrstă de 14 ani). Această căsătorie făcea parte din combinaţiile politice ale lui Henric al IV-lea. „Asistenţa ce se dădea ducelui de Savoia — deşi acesta era catolic —, părea că ţine de Europa protestantă, întrucît era opusă intereselor Spaniei" în această zonă [56].

Moartea lui Henric al IV-lea a însemnat încetarea oricărei acţiuni militare îndreptată împotriva Habsburgilor. Oprirea celor mai entuziasmaţi se datora faptului că tronul era ocupat de un copil, iar regenta era femeie. Mai existau şi unele grupe influente care se opuneau: hughenoţii, ultra-catolicii francezi conduşi de „instinctul lor de partid", de clan, de spiritul lor de revanşă faţă de noua dinastie, partidul prospaniol destul de puternic la curte. Totuşi contemporanii aşteptau. Mulţi francezi erau entuziasmaţi de ţelurile unei politici naţionale, de noile tradiţii monarhice pe care le inaugurase Henric al IV-lea.

Aparent, Maria de Medici continua opera lui Henric al IV-lea. Cît trăise soţul, regina a stat în umbră sau s-a opus cu toate forţele metreselor reale sau imaginare. Acum, Maria de Medici, deşi cunoscuse planurile lui Henric al IV-lea asupra Italiei şi Ţărilor de Jos spaniole, a căutat să le înlăture. Nereuşind prea mult, ea se plînsese părinţilor ei din Florenţa asupra intenţiilor lui Henric al IV-lea, iar prin aceştia aflară papa şi spaniolii despre planurile regelui francez.

Maria de Medici acţiona orientîndu-se după faptele şi pasiunile oamenilor. Ea nu avea o şcoală politică. Căuta să mulţumească pe toţi. S-a apropiat de ultracatolici care erau prospanioli, dar a asigurat şi pe hughenoţi că nu au nici un motiv să se teamă de ceva. Vederile ei politice au mers împotriva acţiunilor pregătite cu atîta grijă de Henric al IV-lea. În ochii ei, toată lupta lui Henric al IV-lea era concentrată în rivalitatea cu Spania. Regenta socotea că o căsătorie a lui Ludovic al XIII-lea cu o infantă spaniolă va rezolva toate problemele acute ale Franţei. Aşa judeca ea ca mamă şi ca regentă. Nu o mai interesa căsătoria regelui cu moştenitoarea ducelui Henric a II-lea de Lorena, considerînd că această căsătorie era depăşită. Abia mai tîrziu, Ludovic al XIII-lea sau mai curînd Riche-

---

[55] M. A. Bazin, *op. cit.*, II, p. 33, 35—36, 37. Vezi şi Flassan, *op. cit.*; Madelin: *Les grands serviteurs de la monarchie*; Lavisse et Rambaud, *op. cit.*, V, p. 334.

[56] Bazin, *op. cit.*, II, p. 61.

lieu nu vor uita proiectul lui Henric al IV-lea de a alipi Lorena la Franţa, căutînd să ducă la îndeplinire acest proiect. Maria de Medici hotăra însă să se desfacă de angajamentul contractat cu curtea de Lorena, cu privire la căsătoria dintre Ludovic al XIII-lea şi prinţesa lorenă Nicole. Curtea din Lorena a protestat formal, dar în realitate a fost satisfăcută de această ruptură.

Pentru a-şi păstra independenţa sa feudală, pe care o urmărea cu atîta grijă, ducele de Lorena, Henric al II-lea a reînnoit vechile alianţe ale Lorenei cu principii catolici din Germania şi cu cantoanele elveţiene. Deocamdată, situaţia în Lorena era calmă. Singurele semne neliniştitoare erau pretenţiile fratelui său, ale contelui de Vaudemont, care cerea mîna prinţesei Nicole pentru fiul său, viitorul duce de Lorena, Carol IV (născut la 5 aprilie 1605). Henric al II-lea nu era de acord cu această alianţă în familie. După ce Ludovic al XIII-lea renunţa la Nicole, presiunile lui Vaudemont au crescut. El l-a pus pe Carol sub tutela Mariei de Medici, apoi l-a trimis la curtea din Paris, „pentru a atrage bunăvoinţa regentei şi prietenia lui Ludovic al XIII-lea" [57].

Deşi tînăr, Carol şi-a dat seama de dreptatea sfaturilor date de tatăl său. La curtea din Paris găsea destui principi ambiţioşi, tineri seniori. Dar prietenii tînărului Carol de Vaudemont nu erau prea valoroşi, iar tovărăşia lor nu i-a adus nişte experienţe deosebite. Dar tînărul Carol avea bunul simţ de orientare al bunicului său, Carol al III-lea, bun simţ pe care mai tîrziu îl va pierde cu totul.

Era epoca în care Ludovic al XIII-lea se căsătorea cu Ana de Austria, iar sora sa Elisabeta cu viitorul rege al Spaniei, Filip al IV-lea. Carol se alătură grupului de seniori care conduceau pînă la graniţă pe Elisabeta şi aduceau de acolo pe infantă. De atunci datează un fel de simpatie din partea Anei de Austria pentru Carol, fiindu-i mereu favorabilă în viitoarele certuri dintre Carol în calitate de duce de Lorena şi Ludovic al XIII-lea. Prinţul loren devenise un favorit al curţii franceze. La 1619 el se afla împreună cu tatăl său, în armata comandată de împăratul Ferdinand al II-lea şi, împreună cu Maximilian de Bavaria luptau împotriva electorului palatin Frederic al V-lea, ales de curînd rege al Cehiei. Prima bătălie la care participa, la Muntele Alb, deşi în vîrstă de abia 15 ani, arăta că în el se ascunde un bun militar.

Certuri aspre şi îndelungate au continuat între cei doi fraţi, dar în cele din urmă ducele Henric al II-lea a cedat, fiind de acord cu căsătoria fetei sale Nicole, cu nepotul său Carol. Cerea în schimb să fie recunoscute toate drepturile prinţesei Nicole: în contractul de căsătorie trebuia prevăzut că soţul, Carol, depindea de coroana ducală a soţiei. Roma dădea dispensa necesară pentru căsătoria celor doi veri, care avea loc în mai 1621. La 31 iulie 1624 Henric al II-lea murea şi Carol IV lua în posesiune Lorena, în deplină suveranitate. Abia acum începeau marile fricţiuni între curtea franceză şi cea lorenă, cu privire la suveranitatea sau vasalitatea ducelui de Lorena faţă de monarhia franceză.

*

Climatul politic general, la începutul secolului al XVII-lea era asemănător celui din secolul al XVI-lea. Erau încă vii pasiunile ridicate de reformă. Politica de întărire şi de expansiune exprimată de absolutismul occidental se manifesta tot mai excesiv. Între Anglia şi Olanda eretice se încheia o uniune de luptă împotriva Spaniei catolice, deşi solidaritatea celor două ţări nu corespundea decît parţial intereselor lor. Pe la mijlocul secolului al XVII-lea relaţiile lor se vor răci, în aşa fel, încît putea oricînd începe între ele un conflict maritim, colonial.

Osatura războiului de 30 de ani rămînea războiul german, pornit din opoziţia unor confesiuni, îndărătul cărora se aflau interese cu totul laice. În aceste împrejurări, după un secol, reînvia conflictul dintre Franţa şi Habsburgi. Deosebirea consta în faptul că acum, deşi conduse tot de Habsburgi, Spania şi Impe-

[57] D'Haussonville, *op. cit.*, I, p. 117.

riul nu mai aveau un singur suveran și deci nu duceau exact aceeași politică. Relațiile de familie și atașamentul catolic comun, unea strîns cele două curți, solidaritate care n-a putut fi frîntă de adversari decît în ajunul anului 1648.

Terenul pe care se întîlnea rivalitatea dintre Bourboni și Habsburgi a fost din nou Italia. Era o Italie dezmembrată, unde spaniolii dețineau vechile posesiuni ale Imperiului. Monarhia franceză se afirma protectoarea statelor rămase independente. Dar Franța disimula destul de rău dorința de a se instala pe versantul occidental al Alpilor, pe socoteala casei de Savoia. Această poziție ambiguă a făcut ca relațiile dintre Franța și Savoia să fie dificile și incerte.

Relațiile cordiale cu Spania au ajutat Franței să reglementeze situația în regiunea Po, unde la 1613 Carol—Emmanuel de Savoia voia să acapareze Mantua. În urma înțelegerii dintre Madrid și Paris, ducele de Savoia s-a retras din ducatul Mantua.

Alte evenimente din 1613 arătau neclaritatea unor posesiuni deținute de Franța. Cele trei episcopate și orașele lorene cedate Franței la 1552, aveau și acum împotrivirea împăratului. Un nou guvernator al regelui francez, ducele d'Épernon, profitînd de faptul că la Metz fusese ales un episcop francez, a vrut să instaleze trupe franceze în capitala episcopatului, orașul Vic. Împăratul a intervenit imediat. Un comisar imperial care trecea spre Paris, a încurajat rezistența celor din Vic și din Moyenvic. Apoi a cerut guvernului francez să desavueze pe ducele d'Épernon, iar în viitor să nu se mai atenteze la drepturile împăratului în această regiune. Ministrul Villeroy, încurcat din cauza mișcărilor marilor feudali, a subscris la toate cererile împăratului, cu condiția ca ele să rămînă secrete. Episodul acesta a rămas deocamdată fără consecințe, atenția guvernului francez fiind atrasă din nou spre Alpi. La 1616 operațiunile militare reîncepeau în Italia. Bătălia principală se dădea la Vercelli. Lesdiguières, în pofida instrucțiunilor primite care-l obligau la o strictă neutralitate, pornea cu trupele franceze și ajuta pe savoiarzi să înfrîngă trupele spaniole. O dezavuare oficială nu mai ajuta. Nici nu era nevoie. Tînărul rege Ludovic al XIII-lea se debarasa de Concini urît de toată Franța, felicita pe Lesdiguières și autoriza o nouă campanie în Piemont. Recunoscător, Carol—Emmanuel își căsătorea fiul moștenitor cu o soră a lui Ludovic al XIII-lea, Christina de Franța.

Toate acestea erau doar niște manevre politice și militare mărunte [58] față de marile și sîngeroasele evenimente care se pregăteau pe teritoriul Sfîntului Imperiu Roman de națiune germană.

În concluzie, se vede că Henric al IV-lea a avut o orientare fermă și o activitate politică externă bine gîndită. După moartea prematură a lui, a urmat o etapă extrem de confuză în politica europeană a Franței. Fără a înțelege prea mult din problemele epocii, mediocrul rege Ludovic al XIII-lea începea guvernarea, în primii ani după majorat (1617—1624), cu acțiuni politice interne și externe de mare însemnătate pentru Franța. Micile manevre politice, încercările de infiltrare în Italia de nord sau măcar în Savoia, erau preludiul marilor manevre ale politicii externe, europene, duse de Richelieu (1624—1642) și de Mazarin (1642—1661). Se poate afirma existența unui fir politic bine chibzuit, încă din vremea lui Henric al IV-lea și care se va contura și va deveni realitate în timpul războiului de 30 de ani, a păcii westfalice și, poate, încă după un deceniu (prin pacea din Pirinei de la 1659). Această realitate se va numi hegemonia Franței în Europa.

[58] Vezi Zeller, *op. cit.*, capitolul *Originile și începuturile crizei.*